

Alaa Badarneh/Pool via Reuters

התנועה הלאומית הפלסטינית – לקראת חישוב מסלול מחדש

יוחנן צורף

המכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS) – אוניברסיטת תל אביב

טלטלה קשה עוברת על הזירה הפלסטינית בשנים האחרונות. ההנהגה ברמאללה איבדה במידה רבה את הלגיטימציה שלה בעיני הציבור, ותנועת חמאס השולטת ברצועת עזה אינה מצליחה, חרף גילויי הרענונות, היוזמה, הנקמה והגאווה הלאומית שהיא מעוררת, להתקבל בעיני הציבור כאלטרנטיבה מועדפת לאש"ף ולרשות הפלסטינית. התחושה הרווחת היא של אובדן דרך, של אין מוצא. דרך המשא ומתן המדיני שמוביל אש"ף מזה שנים בהנהגת אבו מאזן נכשלה, ודרך ההתנגדות המזוינת בהובלת חמאס גרמה במהלך יותר מ-35 שנות קיומה הרס רב ופירוד בתוך העם הפלסטיני. זהו משבר חסר תקדים המעמיד את התנועה הלאומית הפלסטינית בפני שוקת שבורה, אשר מרכיביו רעיוניים, מנהיגותיים וארגוניים. אחרי שנים ארוכות של נטישת הדרך הישנה של מאבק מזוין, של הכרזה פומבית על נטישת ה"חלום" של סילוק ישראל מן האזור, שטלטלה את העם הפלסטיני ויצרה שני מחנות, הרשות הפלסטינית מוכרזת ככושלת, הנהגתה נתפסת כנאחזת בשלטון כבקרנות המזבח והיא נדרשת על ידי הציבור להתפטר ולתת הזדמנות לטובים ממנה. חמאס, המודעת למגבלותיה כאלטרנטיבה, דורשת להיות חלק מכל הנהגה עתידית שתקום. מטרת מאמר זה היא לנתח את המציאות הפנים-פלסטינית הנוכחית ולעמוד על הסיבות שהובילו את התנועה הלאומית הפלסטינית לשפל זה ועל התמורות שהתחוללו בתפיסתה באשר לסכסוך לאורך השנים, ולנסות להפנות מבט אל העתיד. איזו הנהגה פלסטינית עתידה להתייצב בפנינו אחרי שהנהגה זו תפנה את מקומה, והאם אנו עומדים בפני תום העידן ההסדרי במתכונת שהכרנו מאז החתימה על הסכמי אוסלו?

מילות מפתח: פלסטינים, חמאס, אש"ף, ישראל, רצועת עזה, תהליך מדיני, ארצות הברית, בידול, פילוג

מבוא

העימות האחרון בין ישראל לחמאס – מבצע שומר החומות שהתרחש במאי 2021 – חשף באורח חד וגלוי את ההידרדרות החמורה במעמד של הרשות הפלסטינית, אש"ף ותנועת פתח המובילה אותו. הם אינם משקפים עוד בקיומם ובעמדותיהם את רצון העם הפלסטיני. אם לפני העימות ניתן היה לומר שהמחנה הלאומי הפלסטיני מאבד מהלגיטימציה שלו, הרי אחרי העימות צריך לומר שהלגיטימציה צנחה אל התהום. הדבר דומה למסך שהורם מעל הרשות הפלסטינית, המובילה את המחנה הזה, וחשף לעיני כול את חדלונה ואת מערומיה. כך למשל בסקר של ח'ליל שקאקי שפורסם בספטמבר 2021 תמכו 80 אחוזים מהמשיבים בהתפטרות אבו מאזן. הרשות נתפסת ככושלת בדרכה המדינית, התנהלותה מושחתת והיא חסרת יכולת ומעוף לקדם רעיונות שיסייעו להיחלץ מן המצב הנוכחי. זהו משבר חסר תקדים משום השוקת השבורה שבפניה הוא מציב את העם הפלסטיני אחרי הכרזת העצמאות ב-1988, שהייתה פועל יוצא של האינתיפאדה הראשונה שהחלה ב-1987. הכרזה זו הייתה בפועל בסיס למדיניות שעיצבה מאז ועד היום את דרכם של אש"ף ושל הזרם הלאומי הפלסטיני, ועם הזמן גם של זרמים אחרים המתנגדים להכרזה זו.

זהו משבר רב-שכבתי. יש בו רובד מנהיגותי, רובד רעיוני ורובד ארגוני, וטמון בו חשש כבד מפני דעיכתה של הבעיה הפלסטינית וירידתה מסדר היום האזורי והבינלאומי. מנגד ניצבת דרכו של הזרם האסלאמי המתחרה, שאינו חדל לאתגר את הרשות הפלסטינית ואת המחנה הלאומי בכללותו. הוא קורא תיגר על התהליך המדיני שהחל עם החתימה על הסכמי אוסלו ומרבה לטעון שהתיאום הביטחוני הפקיע מידי הפלסטינים את כל קלפי המיקוח. עם זאת הוא לא הצליח עד כה להתקבל כאלטרנטיבה מועדפת לזרם הלאומי ולרעיון הלאומי בכללותו.

מלחמת ששת הימים (1967) חוללה שינוי משמעותי באופן התנהלותה ותפקודה של התנועה הלאומית הפלסטינית.

במאמר זה אבקש לאפיין את המשבר ולעמוד על ייחודיותו, על חלקם של כל השחקנים בהיווצרותו ועל הדילמה הקשה שהוא מציב בפני הפלסטינים, ואנסה לבחון את הכיוונים האפשריים שאליהם עשויה לצעוד הזירה הפלסטינית. לפני כן אעמוד על שלושה סימני דרך בהתפתחות הסכסוך הישראלי-פלסטיני מאז 1967, שחוללו תמורות בגישת התנועה הלאומית הפלסטינית

לישראל ולסכסוך עימה, ואשר יצרו למעשה את התנאים להתפתחות המציאות הפנים-פלסטינית הנוכחית.

סימני הדרך

מלחמת ששת הימים (1967) חוללה שינוי משמעותי באופן התנהלותה ותפקודה של התנועה הלאומית הפלסטינית. תבוסת הערבים חיזקה מאוד את הזהות הלאומית של הפלסטינים, הביאה אותם לידי מסקנה שאי אפשר לסמוך על צבאות ערב כמי שישחררו את פלסטין ויצרה הזדמנות להשתחרר מן החסות הרשמית "החונקת" של מדינות אלה. תחושת הזרות, הקיפוח וההזנחה שחשו רבים מהפלסטינים במדינות ערב הגבירה את הרצון לעצמאות. בפברואר 1969 ההשתחררות הזאת הייתה רשמית, יאסר ערפאת נבחר על ידי המועצה הלאומית הפלסטינית כיושב ראש אש"ף וכעבור שנים אחדות, ב-1974, הכירה הפסגה הערבית באש"ף כנציג הבלעדי של העם הפלסטיני.

שלושה סימני דרך מעצבים את דרכה של התנועה הלאומית הפלסטינית מאז החלה לפעול באורח עצמאי, ללא החסות המגבילה של מדינות ערב. הראשון הוא סילוק הנוכחות הפלסטינית מירדן ב-1970 – תנועת פתח על כל יחידותיה וארגוני שמאל פלסטיניים. אירוע זה מוגדר בהיסטוריוגרפיה הפלסטינית כ"ספטמבר השחור", על שום המהלומה הקשה שהנחית עליהם חוסיין מלך ירדן. המלך ביקש לשים קץ לפעולות הטרור שביצעו הפלסטינים מירדן נגד ישראל ויעדים ישראלים ברחבי העולם, שבמהלכם חטפו מטוסי נוסעים והנחיתו אותם בשדה התעופה ברבת עמון, ואחד מהם אף פוצץ בשדה. פעולות אלה ערערו מאוד את יציבות הממלכה וחייבו את המלך לשים קץ לנוכחותם של הארגונים הפלסטיניים בשטח ירדן. משם הם עברו ללבנון, אולם הגירוש מירדן, חרף הילת הגבורה שהעניקו להם פעולות הטרור "הנועזות" נגד ישראל וחטיפות המטוסים שביצעו משטחה, לימד את הפלסטינים כי יש גבול לחופש הפעולה שהם יכולים ליטול לעצמם בפעילותם נגד ישראל מתוך שטחן של המדינות הערביות.

סימן הדרך השני הוא גירוש אש"ף על כל פלגיו וכוחו הצבאי והארגוני במלחמת לבנון הראשונה ב-1982. לבנון, שלא יכלה למנוע את חדירת הפלסטינים לשטחה, שילמה מחיר כבד. הפלסטינים השתלטו על מחנות הפליטים, ביצעו פעולות נגד ישראל ועשו בלבנון כבתוך שלהם. הגירוש שיצא לפועל באוגוסט 1982 היה כרוך במשבר פלסטיני כבד, משום שאחריו כבר לא נמצאה מדינה ערבית שהייתה מוכנה לארח את אש"ף, וכל יחידותיו ומפקדותיו פוזרו ברחבי המזרח התיכון. מהלך זה שיקף גם את הזעם שהצטבר בקרב מדינות ערביות

הפילוג הוא למעשה המשטר שעל פיו מתנהלת מאז מערכת היחסים בתוך הזירה הפלסטינית. הגושפנקה הרשמית שהוא קיבל בבחירות 2006 הפכה אותו עם השנים מפער אידיאולוגי המשקף תפיסת עולם שונה ביחס לישראל ולסכסוך עימה לפער החודר אל תחומי חיים רבים, חוצה משפחות, מגזרים וסוגיות ומקשה מאוד על קבלת החלטות בקונצנזוס רחב. פוליטיקת הזהויות יוצרת שני מחנות שהחיבור ביניהם קשה ביותר.

ייחודיות המשבר הנוכחי

ייחודיות המשבר הנוכחי נובעת מהיותו חסר תקדים ביחס למשברים הרבים שידעה התנועה הלאומית הפלסטינית בעבר. אחרי שנים של חיכוך מרכיביה זה עם זה וכל אחד בדרכו עם מדינת ישראל, הגיעה התנועה הפלסטינית אל הנקודה שבה היא נדרשת לתת דין וחשבון. זאת כי הלכה למעשה נכשלה דרכה של התנועה הלאומית הפלסטינית והיא חדלה להוות בית לכל פלסטיני.

חמאס זוכה להערכה מצד הציבור בשל היוזמה שהיא מגלה והחיכוך שהיא יוצרת מדי פעם עם ישראל, בניגוד לרשות הפלסטינית – הנציגה המובהקת של הזרם הלאומי המונעת לרוב חיכוכים מהסוג הזה.

חמאס לעומת זאת זוכה להערכה מצד הציבור בשל היוזמה שהיא מגלה והחיכוך שהיא יוצרת מדי פעם עם ישראל, בניגוד לרשות הפלסטינית – הנציגה המובהקת של הזרם הלאומי המונעת לרוב חיכוכים מהסוג הזה. אבו מאזן קיבל עם בחירתו ב-2005 אשראי רב לפעולה, בכלל זה תיאום ביטחוני ואזרחי, אלא שזה היה מותנה בקיומו של תהליך מדיני. הסכמי אוסלו נכשלו זה מכבר ואין עוד טעם להמשיך לדבוק בהם – זוהי טענה המושמעת תדיר על ידי חמאס ורבים אחרים, ואינה זוכה למענה הולם מצד הרשות הפלסטינית. גם הפיוס הפנים-פלסטיני, שלפרק זמן קצר בשלהי עידן הנשיא טראמפ נראה היה שיש לו סיכוי מה, התמוסס מהר מאוד. עם ניצחון ביידין בבחירות בנובמבר 2020 עצר אבו מאזן את תהליך ההתקרבות בין שני הפלגים, ונתפס למעשה כסרבן הפיוס.

חלקה של חמאס במשבר

חמאס מציעה לבני עמה אותנטיות. השילוב שהיא מביאה של דתיות ולאומיות מחזק את הזהות של כל אחד ומרחיב את המכנים המשותפים שעליהם מנסים לכוון את האחדות הפלסטינית. אחרי כישלון ניסיונות הפיוס הרבים ומשהתברר כי אבו מאזן הוא החסם העיקרי בפני הפיוס,

רבות מן ההתנהלות של אש"ף בלבנון. התוצאה היא פיזור והתבדרות, היעדר ריכוז כוח וחוסר יכולת להפעיל כוח. אש"ף שמפקדתו התמקמה בתוניסיה נותר מבודד, סבל מנטישה של חברים, התקשה לכנס את מוסדותיו ואיבד הרבה מזוהרו כארגון שחרור. מוקד הפעילות עבר אל תוך שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה שבשליטת ישראל. סימן הדרך השלישי, המאיץ המרכזי לתמורות שהתחוללו בעמדת אש"ף כלפי הסכסוך, היה האינתיפאדה הראשונה שפרצה בשלהי שנת 1987. הרעיון, שיישומו זכה להיענות רבה בעקבות תאונת דרכים שבה פגע נהג משאית ישראלי בארבעה פלסטינים וגרם למותם, היה לעודד יציאת המונים לרחוב על מנת להפגין את הסלידה מהמשך ה"כיבוש", לעורר את דעת הקהל הבינלאומית ולגייסה לטובת ההמון המפגין את רצונו בעצמאות. המפגינים שבו והדגישו שלושה מסרים: האחד – "איננו רוצים מדינה במקום ישראל אלא מדינה לצד ישראל"; השני – "אנחנו עם" ואל לישראל להתכחש לזה; והשלישי – "איננו רוצים" להיות חלק מישראל (פרידמן, 1990, עמ' 313-315). מסרים אלה זכו לתשומת לב רבה בתקשורת, בקהילה הבינלאומית ובקרב ארגוני השלום הישראליים, שפתחו בדיאלוג נרחב עם מנהיגי האינתיפאדה.

אש"ף, שהיה מחוץ לתמונה בחודשים הראשונים, הביט בעיניים כלות על המתרחש וחשש מאוד מפני אובדן מעמדו לטובת הנהגת הפנים, אך אימץ את דרכה משהובהר לו כי אין כוונה לעוקפו. כך הנהגת אש"ף התעוררה מחדש לחיים, כשתושבי השטחים נשאו אותה למעשה על כפיים והשיבו אותה אל הזירה המדינית והבינלאומית. זו גם התשתית שעליה נשענה הכרזת העצמאות הפלסטינית באלג'יר בנובמבר 1988, שבה קיבל אש"ף את תוכנית החלוקה 181 של האו"ם ואת עקרון שתי המדינות לשני עמים, ובהמשך גם את קווי 1967 כקווי הגבול של המדינה הפלסטינית. זהו מהלך ששינה את פני הסכסוך והפך אותו מסכסוך קיומי לסכסוך על גבולות. ללא הכרזה זו ספק רב אם ניתן היה לחתום על הסכמי אוסלו. בתוך הזירה הפלסטינית יצר המהלך שבר עמוק ביותר, בשל ההתנגדות הרבה שהוא עורר בקרב גורמים אסלאמיים ומתנגדי ההסדרה עם ישראל. זהו למעשה ראשית הפילוג הפנים-פלסטיני בין חמאס לבין פתח, הנותן את אותותיו עד ימינו אלה. עם השנים גם בחמאס הפנימו את משמעותה של הכרזה זו והתאימו את מצעם למציאות הכמעט בלתי הפיכה שהיא יצרה. בין היתר פרסמה תנועת חמאס במאי 2017 מצע מדיני חדש, שבו הבהירה כי היא מסכימה לכוון מדינה פלסטינית בקווי 1967 עם זהו הקונצנזוס הפלסטיני, אך לא תכיר בישראל ולא תנהל עימה משא ומתן לשלום.

מדוע לא הושג הסכם, או מה עוד נדרש כדי שהתהליך המדיני שהתקיים בין 2007 ל-2009, הידוע כהתהליך אנאפוליס, יוכתר בהצלחה. היה זה כזכור ערב הבחירות הגורליות לכנסת ישראל ב-2009. למעשה אבו מאזן פגע באורח קשה במה שמוגדר כמחנה השלום הישראלי ותרם לנתק המתמשך בין ממשלות הימין שקמו מאז בישראל לבין הרשות הפלסטינית.

חלקה של ישראל במשבר

נתק זה אינו נובע רק מהתנהלותו של אבו מאזן בתום המשא ומתן המדיני, הוא גם תולדה של חוסר עניין של ישראל מאז 2009 להיכנס לתהליך מדיני עם הצד הפלסטיני.¹ כשנכנסה לכך, כמו בעת יוזמת מזכיר המדינה ג'ון קרי, היא עשתה זאת מתוך אילוץ. ההרכבים הקואליציוניים של ממשלות ישראל מבוססים מאז במידה רבה על העיקרון של "שמירה על ארץ ישראל" – עיקרון שטבעו מפלגות הימין הדתיות, שעליהן עיקר משענתן של ממשלות אלה, ואשר הפך לקריטריון שעל פיו יזכו את מועמדן לראשות הממשלה בתמיכתן. המשמעות היא **איום על שלמות** אם יתפתח תהליך כזה ותחל הידרדרות עם הצד הפלסטיני. האתגר שמציב אבו מאזן – שמחד גיסא מקפיד לשמר תיאום ביטחוני אפקטיבי הזוכה להערכה של מערכות הביטחון הישראליות, ומאידך גיסא מקדם מאבק נגד מדינת ישראל בזירה הבינלאומית והמשפטית – אינו קל. ישראל הנדרשת להגן על תדמיתה בזירה זו מתקשה להשלים עם הביקורת נגדה שמאבק זה יוצר ולהסביר את מדיניותה, בהיעדר תהליך מדיני. התוצאה היא נתק ממושך. למעלה מ-12 שנים לא נפגש ראש ממשלה ישראלי עם יו"ר הרשות הפלסטינית, וכן מתנהל בישראל שיח המפנה זעם כלפי אבו מאזן, מייחל להסתלקותו ועושה דמוניזציה לפלסטינים.

גם השיח הפנימי הישראלי, שאחריו עוקבים הפלסטינים בתדירות יום-יומית, השתנה באורח ניכר. הוא התאפיין בעבר בחיוב החתירה לתהליך מדיני וכיום מתגלים **אדישות וחוסר אמון** כלפיו. בעבור אבו מאזן, הדבק באורח עקבי בתיאום הביטחוני ואף הידק אותו לאחר כישלון המשא ומתן ב-2009, שיח זה הוא זרז נוסף בתהליך אובדן הרלוונטיות שלו בעיני הציבור הפלסטיני. וכאשר הממשלים האמריקאיים מתקשים להשפיע על השיח בישראל, נוסף עוד נדבך לחוסר הרלוונטיות של אבו מאזן ושלטונו.

האפקט של ממשל טראמפ

ממשל טראמפ הנחית על אבו מאזן ועל הרשות הפלסטינית את המהלומה הקשה ביותר. לאורך שנים נחשבו הממשלים האמריקאיים בעיני הפלסטינים לפרו-

יש לאותנטיות שמציעה חמאס יתרון רב. תנועת האחים המוסלמים שחמאס היא חלק ממנה נדחתה בכל מדינה ערבית ואפילו במצרים, שם ניצחה בבחירות 2012, היא הודחה מהשלטון כעבור שנה. במקרה הפלסטיני חמאס לא רק מביאה אותנטיות אלא גם מפגינה הלכה למעשה עשייה, מוכיחה שאפילו ישראל נאלצת להתחשב בה ונותנת מענה לרצון הנקמה שיש לרבים נוכח המהלומות הבלתי פוסקות שמנחיתה עליהם ישראל.

ואולם לחמאס חולשות מובנות. היא מודעת למגבלות מרחב התמרון שיש לה כתנועה אסלאמית המעוניינת לתקשר עם **הקהילה הבינלאומית**. היא מודעת לקושי הרב לחדור לליבו של רוב הציבור הפלסטיני שאינו מוכן לקבל שלטון אסלאמי, מה גם שביצועיה ברצועת עזה מאז ההפיכה ב-2007 והשתלטותה עליה אינם מלמדים על יכולת ממשית בפתרון בעיות הרצועה. נהפוך הוא, ההרס שנגרם לרצועה גבר לאחר כל סבב עימות עם ישראל והותיר את תושביה מותשים, מצולקים וממורמרים. לכן חמאס אינה ממהרת והיא מבהירה, ולו ברמה ההצהרתית, שאין ברצונה ליטול את השלטון מידי אש"ף אלא להיות שותפה לו.

המשבר המנהיגותי

החתירה לעצמאות אש"ף הייתה כרוכה במאבק עם מדינות ערב. השגת ההכרה בהיותו הנציג הבלעדי הייתה חשובה מאין כמוה לתהליך של התגבשות תנועה לאומית. עד הופעת חמאס, איש לא העלה על דעתו שמתוך הבית הפלסטיני יקום ארגון שיערער באורח כה יעיל על בלעדיות אש"ף כנציגו של העם הפלסטיני. שני המנהיגים שהובילו את אש"ף מאז 1969 עמדו על חשיבות השמירה על בלעדיות הייצוג כעל בבת העין הפלסטינית. כל גוף או ארגון שרצה להשפיע נדרש להיכנס תחת המטרייה של אש"ף ולקבל עליו את כל ההתחייבויות שאש"ף קיבל על עצמו. היו גם מי שבנימת חרטה אף **ביקרו את אש"ף** על הקפדתו לדרוש גם בחתימה על הסכם אוסלו את ההכרה בו כנציג הבלעדי של העם הפלסטיני, במקום לדרוש את זכות ההגדרה העצמית של העם הפלסטיני.

אלא שאין די בכך להסברת השבר המנהיגותי. ערפאת, שקדם לאבו מאזן, היה הרסני בדרכו למימוש השאיפות הלאומיות בשל חוסר אמינותו ועניינו לשמר אופציה צבאית, בניגוד להסכמים שעליהם חתם, ובכך גרם למשבר אמון עם הצד הישראלי. ואילו מחליפו אבו מאזן המתון יותר, אמין יותר ומחויב יותר להסכמים, התברר כהרסני למימוש השאיפות הלאומיות בשל חוסר ההחלטיות שלו. הוא לא הפגין ביטחון ולא התייצב אל מול הציבור הישראלי והפלסטיני כדי להסביר בזמן הנכון

שאפשרות הפיוס מתקדמת, אך הכיוון השתנה מייד עם תבוסתו של טראמפ בבחירות לנשיאות בנובמבר 2020. התקוות הגדולות שלפיהן הקהילה הבינלאומית תכפה בסופו של דבר פתרון על ישראל נמוגו. אבו מאזן היה האיש שספג את עיקר הביקורת מבית, הטענות נגדו החריפו והאשימו אותו בנקיטת מדיניות פייסנית ובלתי אלימה, שהעניקה לישראל מרחב בטוח של שקט והותירה את הפלסטינים ללא קלפי מיקוח. התוצאה היא שאבו מאזן עודנו יו"ר אש"ף, יו"ר הרשות הפלסטינית ויו"ר פתח, אבל בפועל אש"ף כבר אינו "הנציג הבלעדי של העם הפלסטיני", הרשות הפלסטינית נתונה לביקורת פנימית קשה ומאבדת לגיטימציה ותנועת פתח מפולגת ליותר משלוש קבוצות, ששתיים מהן דורשות במפגיע את פיטוריו של אבו מאזן.

הפלסטינים על קרני הדילמה

מציאות זו מציבה בפני הפלסטינים דילמה קשה בנוגע לזכות הקיום של אש"ף, שכארגון אינו מצליח זה שנים לממש את האסטרטגיה שלו שהתקבלה ב־1988 והייתה מאז לבסיס שעליו נשענת מדיניות החוץ שלו. מצד אחד – מה הרלוונטיות של תנועת פתח המובילה את הארגון, וכן מדוע להמשיך לדבוק בהסכמי אוסלו גם כאשר ברור לכל בר בי רב שהם נכשלו ואינם מספקים את היעדים שלשמם נחתמו? אבל מנגד עולה גם השאלה אם נכון לוותר על ההישגים שהושגו מאז אוסלו: כינון ישות לאומית, בניית מוסדות ויצירת מרקם חיים יציב, המספק תעסוקה יציבה לרבים ומבטיח הכנסה. האם נכון לנטוש את כל אלה כאשר הבעיה הפלסטינית מאבדת את מעמדה כבעיית העולם הערבי, כאשר ההתעלמות הישראלית, הערבית והבינלאומית ניכרים בעיני כול? ומעל לכול מרחפת ברמאללה השאלה אם מהלך כזה אינו פותח פתח להעברת השליטה בגדה המערבית לידי חמאס.

אבו מאזן נהנה עדיין ממעמד של נשיא נבחר, חרף הביקורת עליו והעובדה שיותר מ־17 שנה חלפו מאז בחירתו, מה גם שאין במדינות ערב דוגמאות של נשיאים נבחרים היכולים לטעון נגדו טענות של חוסר לגיטימציה. גם חמאס השולטת ברצועת עזה לא עמדה במבחן הבחירות מאז 2006, ובזירה הציבורית אין בעוצמת הקריאות להתפטרותו של אבו מאזן כדי להשתוות למה שראינו בעיצומו של 'האביב הערבי' כלפי נשיאים כמו מובארכ ובן עלי.

הקלפים שנותרו בידי הפלסטינים, כל עוד אבו מאזן חי וממשיך לייצג אותם, מועטים. יש בהם **איומים** שאם יתממשו יש בחלקם כדי לאתגר את ישראל, כגון: ביטול ההכרה במדינת ישראל; ביטול ההסכמה למדינה

ישראלים, אך הם סמכו על הגינותם בעת המשא ומתן. כשהכריזו הפלסטינים על עצמאותם ב־1988 ופתחו את הפתח להידברות, הם נשענו בין היתר על ההכרה בחשיבותה של הקהילה הבינלאומית בראשות ארצות הברית. ממשל טראמפ החל את מגעיו עם ישראל ועם הפלסטינים בראשית 2017, תוך **יומרה של מי שיכול להצליח** במקום שבו רבים אחרים נכשלו. כבר במגעים הראשונים התברר לפלסטינים שאין מדובר בממשל אמריקאי השומר על כללי האיזון כמו קודמיו, אלא כזה המנסה לכפות עליהם הסדר שעם הזמן התברר שאין להם **שום יכולת לקבלו**. הטענה הראשונה שהשמיעו הפלסטינים עם תחילת המגעים לגיבוש מה שהוגדר בסוף כ"עסקת המאה" הייתה שהממשל **אימץ למעשה את העמדה של הימין הישראלי** ואינו פועל כמתווך, אלא כמי שמסייע לצד אחד על חשבון הצד האחר. מגעים אלה היו מלווים במתח רב. הדחייה הפלסטינית קוממה מאוד את טראמפ ואנשיו, ולכן הוא נקט סדרת צעדי ענישה כמו הקפאת התקציבים המועברים כסיוע לרשות הפלסטינית, הפסקת הסיוע לאונר"א, סגירת משרדי אש"ף בווינגטון ואפילו חקיקה המתירה לאזרחים אמריקאים שנפגעו בפעולות טרור לתבוע פיצויים מכל ישות בינלאומית המקבלת סיוע מארצות הברית, שפגעה מאוד בפלסטינים ובדימוי הבינלאומי שלהם. זאת בניגוד למדיניותם של הממשלים האמריקאיים הקודמים. כשהתגבשה עסקת המאה ופורסמה, התברר לפלסטינים שאין מדובר בפועל במדינה אלא בישות אוטונומית שהשליטה על הטריטוריה שלה תמשיך להיות בידי ישראל, עקב האחריות הביטחונית שהיא מותירה בידיה על כל השטח בין הירדן לים ובשל אופי הישות המוצעת, המורכבת ממובלעות סגורות שרצועות צרות מחברות ביניהן כדי לשמור על הרצף הטריטוריאלי.

כלל לא ברור כיצד העלו המומחים והיועצים של טראמפ בדעתם שניתן לקבל הסכמה פלסטינית לתוכנית כה דרקונית מבחינתם, וייתכן שהייתה כאן כוונה מראש לכפות עליהם הצעה שלא יוכלו לקבל, על מנת לשוב ולהושיב אותם על ספסל הנאשמים. מכל מקום העסקה לא זכתה לתמיכה רשמית של אף מדינה ערבית. האמריקאים הזועמים קידמו, כתחליף ואולי כהענשה של הפלסטינים, את הסכמי הנורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות ובחריין, ובשלב מאוחר יותר עם מרוקו וסודאן. הסכמים אלה יצרו מציאות אזורית חדשה, ששדרגה את מעמדה האזורי של ישראל במרחב, ופתחו בפניה אופציות וערוצי פעילות מסחרית ובינלאומית רחבים.

הפלסטינים שנותרו מבודדים ומנוודים הסיקו שיש צורך באיחוד השורות. לפרק זמן מסוים נראה היה

בתנועת פתח, גם אם ינקטו מדיניות נוקשה יותר כלפי ישראל, ירצו לשמור על יציבות הזירה הפלסטינית, אך לא יוכלו להתעלם מדרישות אלה. הם יצפו להבנה ישראלית, להידברות או להתקרבות – אם תיווצר עם חמאס – אך יתקשו לתבוע את פירוק חמאס מנשקה כדרישת אבו מאזן בעת שהתנה בכך את הפיוס עימם. בהנחה שהלחץ של הציבור לאחדות לאומית יגבר ביום שאחרי אבו מאזן ויביא לאיחוד שורות בתוך פתח ולהתקרבות בינה לבין חמאס, או אפילו במצב שבו לא יצליחו שני הצדדים להתקרב ופתח תיוותר לבדה חרף כל הקשיים הללו, ספק רב אם תוכל להמשיך באותה מתכונת כמו בימי אבו מאזן:

- בתיאום הביטחוני – שהלגיטימציה להמשכו נמצאת בירידה מתמדת. ממשיכי דרכו ידרשו לשנותו או לצמצם את היקפו, למנוע כניסת כוחות צה"ל לאזורי A, לצמצם את פעילותו בשטחי B ועוד דרישות שתכליתן להימנע מתדמית של שכיר חרב ישראלי.
 - בחתירה למשא ומתן ולפתרון הסדרי – שהגיע זה מכבר למבוי סתום, לדעת מרבית הפלסטינים, בשל האסימטריה המובנית במערכת היחסים עם ישראל. הכוונה היא, להבדיל מאבו מאזן, להתייצב מאוחדים תחת קורת גג פלסטינית אחת ולדרוש את שינוי כללי המשחק.
 - בבידול בין הגדה לרצועה – שהקריאה לביטול ולחיבור הגדה עם הרצועה הייתה לקונצנזוס לאומי. עם הסתלקות אבו מאזן יוסר גם אחד החסמים לכך.
- ספק רב אם ישראל תוכל להתעלם מהשינויים הצפויים בגישה של הזירה הפלסטינית ומהתנהלותה כלפי ישראל ובסכסוך עימה אחרי עידן אבו מאזן. ישראל תידרש להיערך מחדש מבחינה רעיונית, תפיסתית ומבצעית אל מול זירה פלסטינית משתנה.

סיכום

הזירה הפלסטינית מתמודדת עם המשבר הקשה ביותר בתולדותיה, שביטוי העיקרי הוא אובדן דרך וכישלון – כישלון המאבק המזוין, שלא הצליח עד כה למרות הצורות השונות שלבש עם השנים, וכישלון הדרך המדינית, שמאז 1988 מנחה את דרכה של התנועה הלאומית הפלסטינית ועם הזמן אימצו גם מתנגדיה חלקים ממנה, בהבינם שזהו למעשה הקונצנזוס הפלסטיני. השאלה לאן הולכים מכאן ניצבת לפתחם של כל הפלסטינים. היא רוויה בחששות מפני ירידת בעייתם מסדר היום הבינלאומי והאזורי. ביום שאחרי אבו מאזן עשויים לעמוד לפתחה של ישראל אתגרים רבים שהיא תידרש להתמודד

פלסטינית בקווי 1967; דרישה לחזור לתוכנית החלוקה 181; וכן ביטול הסכמי אוסלו ואיומים בדרישה למדינה אחת שוויונית בין הירדן לים. גם הפיוס הלאומי עולה מדי פעם כאיום, משום ההבנה שעצם העלאתו מגבירה את הדאגה בישראל. דא עקא, איומי אבו מאזן איבדו ממשקלם מכיוון שהרבה לאיים ולא מימש את איומיו. האתגר המורכב יותר יעמוד לפתחה של ישראל ביום שאחרי אבו מאזן. הוא ככל הנראה לא יפרוש מרצונו ולא יפנה באורח מסודר את כיסאו לטובת אישיות מוסכמת שתהיה מקובלת על כולם. פתח, תנועתו הרואה עצמה כמפלגת שלטון, תתקש לשמור על המאחז הזה. מותו עשוי לאחד אותה משום שרבים רואים בו את הסיבה להתפלגותה, אולם בהיעדר מנגנון מוסכם לבחירת המחליף, כפי שהיה ביום שאחרי ערפאת, צפויים להתפתח מאבקי כוח בין מספר דמויות הרואות עצמן ראויים לרשת אותו.

לאחרונה מינה אבו מאזן את השר המופקד על הקשר עם ישראל חוסיין א־שיח' למזכ"ל הוועד הפועל של אש"ף, במקום צא'אב עריקאת שנפטר. מינוי זה מציב את א־שיח' בעמדת זינוק נוחה יותר מאחרים לתפקיד הנשיאות, אלא שהדבר מעורר **כעסים רבים**, מגביר את הביקורת על אבו מאזן ועלול להגביר את המאבקים בתוך התנועה ולהחלישה. סביב אישיותו של א־שיח' ניצבים **סימני שאלה רבים** הקשורים לכישוריו, לטוהר מידותיו ולרמתו המוסרית, מה שמעורר ספק באשר לסיכוייו לרשת את אבו מאזן. חילופי הגברי ביום שאחרי אבו מאזן יחייבו בחינה מחודשת של כל סוגיית התיאום הביטחוני, משום שאבו מאזן רכש לעצמו את הסמכות הלגיטימית בתחום זה לאחר הגושפנקה שנתן לו הציבור לכך בבחירות 2005. כל מי שיבוא אחריו יתקשה להתייצב כמוהו ולגונן על התיאום הביטחוני בטענה שהוא מקודש.

הזירה הפלסטינית מתמודדת עם המשבר הקשה ביותר בתולדותיה, שביטוי העיקרי הוא אובדן דרך וכישלון.

מנגד ניצבת גם חמאס בעמדה שלא הייתה בה ביום שאחרי ערפאת. היא תובעת את חלקה בשלטון וטוענת שאש"ף והרשות הפלסטינית ללא חמאס אינם עוד הנציגים הבלעדיים של העם הפלסטיני. חמאס מייצגת רבים מתושבי הרצועה והגדה המערבית הרואים עצמם חלק בלתי נפרד מהעם הפלסטיני, ולכן דורשים ראשיה להיות מיוצגים בכל מוסדות אש"ף ובכל פורום שבו מתקבלות החלטות. מבחינת חמאס זהו עידן חדש שבו יש לערבב מחדש את הקלפים. יורשי אבו מאזן

מקורות

פרידמן, ת' (1990). **מבטירות לירושלים** [נ' פרידמן, מתרגם]. מעריב – הד ארצי.

הערות

1 נאום בר־אילן שנשא ראש הממשלה נתניהו ב־2009, ובו קיבל את עקרון שתי המדינות אם יסכימו הפלסטינים לתנאים שהציב, הוצג על ידי אביו פרופ' בן ציון נתניהו, חודשים אחדים לאחר הנאום, כמהלך טקטי שכוון מראש לאי־ההסכמה הפלסטינית. <https://www.mako.co.il/news-military/politics/Article-77cd5b4ae4b5221006.htm>

איתם, כמו זירה פלסטינית משתנה שתביעותיה מִישראל עשויות להיות נוקשות יותר; תיאום ביטחוני במתכונת שונה; הפסקת הבידול בין הרצועה לגדה המערבית; ואולי היא תיאלץ גם לחדול מן החתירה למשא ומתן ולהסדר מדיני על הבסיס הא־סימטרי שהיה עד כה.

יוחנן צורף הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומתמקד בסוגיה הפלסטינית. תחומי המחקר שלו הם יחסי ישראל-פלסטינים, החברה הפלסטינית, זיקתה לישראל ולהתנחלויות וכן המערכת הבין־ארגונית הפלסטינית.

yohanant@inss.org.il